

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar.

Jaargang 17, nr. 2
september 1999

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

Redactie

Henk van Doremalen
Ronald Peeters

Vormgeving

Ronald Peeters
Bart Gladdines

Stukken voor de redactie
te zenden aan
redactiesecretariaat
t.a.v.

Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement
f 27,50
instellingen en bedrijven
f 32,50

Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (f 8,50).
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurgoed
te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr. 42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 1999'

Foto's

Indien niet anders vermeld:
Fotocollectie van
het Gemeentearchief Tilburg.
Omslagfoto:
Loskade Goirke Kanaaldijk
jaren twintig

Opmaak en druk

Drukkerij-Uitgeverij
H. Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

Over de geschiedenis van het openbaar vervoer in Tilburg heeft Jacob H.S.M. Veen reeds enkele bijdragen in 'Tilburg' geschreven; de laatste in 1992. In het nummer dat nu voor u ligt schrijft hij over de totstandkoming van het Wilhelminakanaal en de losplaatsen Goirke Kanaaldijk en Oude Molenbochtstraat. Vervolgens gaat zijn artikel in op de door de gemeente en verschillende bedrijven noodzakelijk geachte combinatie van railvervoer en scheepvaart. Uiteindelijk resulteerde dit niet in een aansluiting op het spoorwegnet maar in de aanleg van een goederen-tramspoor vanaf de Oude Lind naar de Goirke Kanaaldijk in april 1920. De lijn heeft er tot januari 1937 gelegen. Er staat thans nog een gebouw-tje dat eraan herinnert.

Op 17 maart 1999 was het 150 jaar geleden dat koning Willem II in Tilburg is overleden. De gemeente Tilburg herdacht dit door een tentoonstelling in het Gemeentearchief, de uitgave van een boekje en een symposium over de betekenis van Willem II, gehouden in het Paleis-Raadhuis. Oud-gemeentearchivaris Gerard Steijns was een van de inleiders. Zijn geannoteerde inleiding wordt in dit nummer gepubliceerd.

In 'Tilburg' werden in het verleden omvangrijke boekbesprekingen als volwaardig artikel gepubliceerd. Zo ook de bijdrage van Ad de Beer, die als derde artikel in dit nummer voorkomt. Zijn uitvoerige bespreking van het proefschrift van D.M. de Jaeger over de houding van de Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de grote steden van Noord-Brabant was dat zeker waard.

'Tilburg kort' ten slotte geeft weer veel nieuws over recent verschenen publicaties over Tilburg. Voortaan zullen ook meer vermeldingen en boekbesprekingen over de tot de gemeente Tilburg behorende dorpen Berkel-Enschot en Udenhout in deze rubriek verschijnen.

De redactie

Inhoud

- 35 **Jacob H.S.M. Veen:**
Spoorrails naar Tilburgs water
- 42 **Gerard Steijns:**
Koning Willem II en Tilburg
- 48 **Ad de Beer:**
Hoe 'goed' was de sterke arm in Noord-Brabant en in Tilburg tijdens de bezetting?
- 52 **Tilburg kort**
Tilburg signalement XXXX
Tentoonstelling Volt 1909-1999
Volt 1909-1999
De Vreede Reeks
100 jaar St. Caeciliakerk te Enschoot
Noormannen aan de Leij
150 jaar sterfdag Willem II
-

Koning Willem II en Tilburg

Gerard Steijns *

**Drs. Gerard Steijns (1942), historicus bij het Gemeentearchief Tilburg, publiceerde eerder in het tijdschrift 'Tilburg' (o.a. 1984, 1989 en 1994). Hij is onder meer auteur van diverse publicaties over de patriot Pieter Vreede.*

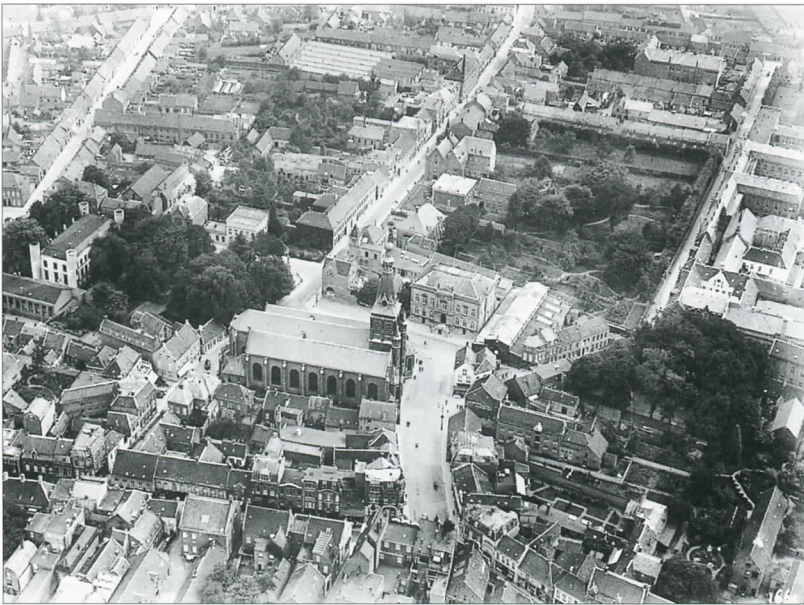
Op 17 maart 1999 was het 150 jaar geleden dat koning Willem II in Tilburg is overleden. De gemeente Tilburg herdacht dit door een tentoonstelling in het Gemeentearchief, de uitgave van een boekje en een symposium over de betekenis van Willem II, gehouden in het Paleis-Raadhuis. Gerard Steijns, oud-gemeentearchivaris, was een van de inleiders.

Portret van koning Willem II door de Tilburgse kunstschilder J.F. Hutten (1811-1891) naar een schilderij van J.A. Kruseman sr. (schilderij coll. Gemeentearchief Tilburg).

Wij kennen in Tilburg bij het Gemeentearchief vier bestsellers, vier historische personen, alle vier negentiende-eeuwers, waarop steeds maar weer nieuwsgierige bezoekers van onze studiezaal, briefschrijvers en tegenwoordig ook websitesurfers afkomen. Van die

topnummers heten er twee Donders. De ene is Petrus of zoals wij hem hier noemen Peerke, de tot de eer der zaligen verheven missionaris en apostel van de melaatsen in Suriname. De andere is Franciscus Cornelis, de hoogleraar fysiologie en grondlegger van de moderne oogheelkunde. Zij zijn ook de twee enige Tilburgers die buiten hun geboortestad een standbeeld hebben gekregen: Peerke staat devoot in Paramaribo en F.C. zit breeduit in zijn leerstoel op het Utrechtse Janskerkhof. Peerke heeft daarnaast ook in zijn geboortestad een standbeeld, Franciscus Cornelis echter niet. Toch zou hij goed passen tussen de nummers drie en vier van de bestsellerslijst, die hier in Tilburg wel een standbeeld hebben, hoewel ze er niet geboren zijn. Ik bedoel dan tussen koning Willem II en pastoor/bisschop Johannes Zwijsen. In de historische roddel zijn ze namelijk met elkaar verbonden. Volgens boze tongen was F.C. Donders immers de bastaardzoon van Willem II en als hij niet al op 17 mei 1818 geboren was, dan had hij door Willems overbuurman en beweerde intieme vriend, pastoor Johannes Zwijsen gedoopt kunnen zijn. De latere volstrekt niet meer gelovig katholieke hoogleraar is echter weliswaar in de Heikese schuurkerk boven de vont gehouden, maar zeker niet door Zwijsen, omdat die hier toen nog geen pastoor was. En dat eerste, die vermeende bastaardij is ook al erg onwaarschijnlijk, omdat kroonprins Willem in augustus 1817 nog niets in Tilburg te zoeken had. Integendeel zelfs, hij zat in Brussel verstrikt in allerlei intriges en hij had in een hevige conflictsituatie met zijn vader juist alle militaire functies eraan gegeven. Zijn regelmatige aanwezigheid als opperbevelhebber in onze prille stad begon pas 14 jaren later. Donders' moeder, Clara Hegh, zal hem dus in 1817 niet tegengekomen zijn, laat staan dat ze hem op amoureuze wijze ter wille zou kunnen zijn geweest. Ondanks de frappante gelijkenis die sommigen meenden te moeten zien tussen de professor en de latere koning Willem III moeten we dat dus maar vergeten. Maar daar zie je dan dat zo'n verhaal werkelijk op wishfull thinking gebaseerd moet zijn, want Willem III was in uiterlijk en karakter een echte Romanov, hij leek dus op de broers en neven van de wettige vrouw van Willem II. Franciscus Cornelis moet daarentegen, anders dan zijn ver-

Links het paleis van Willem II met daarachter de Koningswei. Rechts van de Heikese kerk, het stadhuis en naar boven de Nieuwe Dijk (Bisschop Zwijzenstraat) met pastorie van Zwijzen en klooster en kapel van de Visitandinen. Foto 1925 (coll. Gemeente-archief Tilburg).

meende halfbroer en ondanks zijn imponerende gestalte, een hoewel doortastend maar desondanks toch innemend karakter hebben gehad. Het was dus met recht uiterlijke schijn die de speculaties voedde over de reden waarom zo'n eenvoudige jongen uit Tilburg een dergelijke respectabele positie kon bereiken. Je moet ook koninklijke stipendia voor onderzoek en studie niet verwarren met alimentatie. Het hele verhaal zoals ik het nu zelf ook bijna construeerde, Willems bastaard gedoopt door zijn goede vriend Zwijzen, had niet misstaan tussen alle andere spannende verhalen die over dit tweetal zijn gefantaseerd.

Met Peerke kunnen we vandaag niet veel doen, maar Frans Donders en Jan Zwijzen passen dus zoals we gezien hebben wel bij ons onderwerp: de tweede Willem en Tilburg. Die twee staan ook voor twee thema's die als het om de wording en verwording van het beeld van de koning-ridder in een katholiek plattelandsdecor gaat, bepaald niet onbesproken zijn gebleven: zijn relatie met vrouwen en zijn relatie met het katholicisme. Want zo is dat beeld door alle met 'dichtung' verweven 'wahrheit' toch geworden: Tilburg zou Willems vrijplaats in meer dan een opzicht zijn geweest en hij zou er niet alleen een prooi der vrouwen maar ook van de papen zijn geworden. Natuurlijk hebben serieuze historici dat beeld al lang genuanceerd en ook gewezen op de juiste redenen en betekenis van 's mans regelmatige aanwezigheid hier in de periode van krap 18 jaren tussen de vestiging van het hoofdkwartier van het leger te velde in augustus 1831 en zijn dramatische dood in maart 1849.

Toch zijn al dan niet bewust geconstrueerde beelden soms veel sterker dan de werkelijkheid en ook naar gelang van degene die ze hanteert veel fnuikender of juist profijtlijker

voor het object waarmee ze verbonden zijn. En in ons geval zijn er twee objecten: de koning en de stad. Ik wil beide in hun relatie tot elkaar bespreken. Beelden hebben een betekenis. Wat betekende Willem II nu voor Tilburg en wat Tilburg voor Willem II?

Willem en Tilburg

De actrice Nel Kars laat Anna Paulowna in de door haar gespeelde eenakter herhaaldelijk uitroepen: "Tilburg... Wat zoekt hij hier toch!" Ik heb deze hartenkreet niet teruggevonden in Anna's gepubliceerde briefwisseling, en ik ga er maar van uit, dat het een beknopte samenvatting van de tekstschrijver is van haar gedachten over Willems favoriete verblijfplaats. Het antwoord op deze cri de coeur geeft Anna wel zelf in haar brief van 31 maart 1835 aan haar broer tsaar Nicolaas I. Willem was toen net genezen van een fikse pleuritis, opgelopen op reis te paard tussen Den Haag en Tilburg. Ik citeer: "Het zal je goed doen te horen, dat Willem weer in uitstekende gezondheid verkeert sinds hij naar Tilburg is teruggekeerd, waar hij met ontroerend vreugdevertoon werd ontvangen, en de mensen stroomden van alle kanten toe om hem met zijn herstel geluk te wensen. Ook jij, lieve vriend, zult dergelijke sentimenten, die door ieder in dit land worden gedeeld, kunnen waarderen, terwijl ze geenszins kenmerkend zijn voor de tijd waarin we leven." De laatste toevoeging heeft alles te maken met haar nostalgie naar de tijd waarin vorsten en vooral de tsaren nog als halfgoden werden vereerd, iets wat zij in haar jeugd had meegemaakt, maar wat zij in de kringen waarin zij hier moest verkeren niet meer tegenkwam. Daar trof ze alleen steile burgerheren, die nog steeds, zowel in hun eigen hart als in haar ogen, slechts ten halve bekeerde republikeinen waren. Willem was ondanks zijn liberale switch in 1848 natuurlijk ook een rasrechte autocraat, maar hij paarde aan de diepgewortelde behoefte aan erkenning als vader des vaderlands toch nog wel realiteitszin en had daarnaast de lenigheid van geest en de moed om die erkenning buiten Den Haag op het platteland te gaan opzoeken. Voor Anna was daarvoor de prijs van de ontbering van de beschermende hofcultuur en rigoureuze etiquette te hoog. Zij bleef veilig in het stijve harnas van de vanuit Petersburg naar hier geïmporteerde hofmores. Zij is dan ook niet vaak in Tilburg geweest, eigenlijk alleen als ze er niet omheen kon, bijvoorbeeld toen ze de eerste steen moest leggen voor een van Willems hoeven, die dan ook naar haar de Annahoeve is genoemd. Maar op één moment - even afgezien dan van de periode tussen 16 maart en 3 april 1849, de weken dat ze waakte bij Willems dode lichaam - getuigt ze in haar uitgegeven brieven van een verblijf in Tilburg. Op 28 au-

Voor- en keerzijde van de bronzen penning, uitgegeven door de op 16 september 1844 opgerichte handboogschutterij van de Philharmonie 'Honos alit arcum', ter ere van haar beschermheer koning Willem II (penning coll. Gemeentearchief Tilburg).

gustus 1831, als ze in Tilburg haar uit België van de veldtocht teruggekeerde echtgenoot heeft opgewacht, het moment van haar aankomst hier is vereeuwigd op een heel fraai schilderijtje, schrijft ze uit Den Haag aan broer Nicolaas: "Ik had je uit Tilburg willen schrijven, lieve vriend, maar de tijd ontbrak me. ... De twee dagen in Tilburg waren de gelukkigste van mijn leven, en de dag waarop Willem terugkeerde naar 's-Gravenhage was al wat de hemel in zijn oneindige genade een mens aan liefde en ontroering kan schenken." Hoe moeten we dit nu verstaan? Was de hereniging van Anna met haar Willem in Tilburg zoiets als de eerste hemel en de terugkeer naar Den Haag de zevende? In de regels die volgden staat de oplossing. Vanaf Breda tot in Holland juichten de mensen voor Rusland, voor haar broer Tsaar Nicolaas en voor de geboorte van diens zoveelste zoon. Haar eigen huis en land bleven bij Anna datgene waar alles om draaide.

Anna Paulowna distantieerde zich dan ook van haar Haagse omgeving vol calvinistische stijve burgerheren en bigotte freules en sloot zich op in een Russisch-Orthodoxe gouden kooi. Willem deelde met haar de afkeer van de Haagse kringen, maar hij vond de oplossing van zijn probleem door te blijven spelen dat hij nog bevelhebber te velde was, in een omgeving waar hij de romantische ridder kon zijn, omgeven door een beetje zuidelijke warmte en de middeleeuwse reminiscenties van het katholicisme. Uit haar brieven blijkt dat Anna die romantische held zeker oprecht heeft liefgehad, maar mij lijkt dat het een heel egoïstische relatie is geweest. Zij heeft het tegen haar broer ook altijd over "mijn Willem". Zulke bezitterige liefde kan heel verstikkend werken.

Dat brengt mij dan even terug op dat hot item: Willem en de vrouwen. Ik denk niet dat hij uit die stijve omarming van Anna naar de mollige deernen op het platteland is gevluht. Ik geloof ook niet dat hij in Tilburg veel amoureuze avonturen heeft gehad, zeker niet in de legendarische Koningswei, die toen nog niet als volksbuurt bestond, maar gewoon drassig weiland achter de paleistuin was, en ook niet in zijn "plaisiertuin" met tuinhuis op de Koningshoeven. We hebben er althans geen bewijzen in de zin van verdachte geboorteakten of alimentatieverplichtingen van. Maar ik denk ook dat Willem in zijn oude hoofdkwartier geen liefde zocht, maar eerder kameraadschap, pretentieloze praat en verering. Het eerste vond hij bij zijn buurman Zwijzen, het tweede bij Tilburgse notabelen en het laatste bij de Tilburgse gewone man. Dat alles was niets voor een tsarendochter en dat nooddaakte Willem om alleen te gaan naar de plaats waar hij, naar hij zelf gezegd zou hebben, gelukkig was en vrij kon ademen. Maar laten we wel wezen, het feit dat zij thuisbleef in Den Haag of Soestdijk verruimde voor hem de hoeveelheid frisse lucht wel!

Tilburg en Willem

In 1851 doet Elise van Calcar (...) in haar boekje "Tilburgsche mijmeringen" verslag van wat ze noemt "haar laatste wintertogtje, een uitstapje van Breda naar Tilburg". Zij geeft daarin de befaamde en steeds weer opnieuw geciteerde karakteristiek van de stad, die te mooi is om hem hier niet nog eens te herhalen: "Tilburg schijnt eene verzameling van verstrooide buurtschapjes, van onzamenhangende groepjes huizen, die dwars en scheef door elkander zijn ge-

worpen en aan een omgeschudde Neurenberger doos doen denken, waarvan de huisjes wel zijn opgezet, maar nog altoos het schikken tot rijen en straten verbeiden....” Geen stad dus met aanzien, maar wel met een paar merkwaardigheden. Een paar gebouwen zijn de moeite waard: “het nieuwe raadhuis – een groot en smaakvol gebouw, dat, moge het den gegoeden ingezetenen ook menig opcent kosten, toch regt een heerlijk sieraad heeten kan der stad...” Dat stadhuis stond er nog maar net, het was een jaar in gebruik, nu is het al lang gesloopt en staat ongeveer op dezelfde plek onze concertzaal. En verder meldt Elise: “Geheel in evenredigheid met het fraaije Stadhuis is de sierlijke woning des burgemeesters, en wat meer stemmig, maar niet minder hecht, merken wij een weinig verder het paleis van den bisschop op.” Die staan er nog wel: het latere herenhuis-klooster van de zusters Visitandinen, nu geïncorporeerd in het complex van Fontys’ faculteit van de kunsten, en rechts daarnaast nog steeds de pastorie van de opvolger van Zwijsen, de pastoor van de parochie Binnenstad. En met het oog op de eenvoud van dat laatste gebouw verzucht ze dan: “Wat was een bisschop eens, - wat is een bisschop heden! ...” Dat nu had ze ook over de koning kunnen zeggen. Ze doet het niet met zoveel woorden maar gaat toch verder: - ik citeer nu ruim want de taal is te mooi! - “Weinig schreden van daar staan wij stil voor een eenzaam vervallen huis, een onaanzienlijke burgerwoning naar den schijn; - en toch – hier leefde eens een Koning! – hier woonde Neêrlandsch tweede WILLEM, hier toefde hij het liefst, hier mogt hij ook den laatsten adem uitblazen. Als een eenvoudig burger had hij er geleefd; als een eenvoudig burger is hij er gestorven, verre van de grootheid der wereld, gescheiden van zijn hofstoet, slechts omringd door weinige bevoorregten, die hij gaarne in zijn nabijheid zag. Had er dan wel een plekje kunnen gevonden worden, waar het hem beter te moede zou zijn geweest in de ure zijns sterfens, dan onder zijne geliefde Tilburgenaren, aan wie de ridderlijke vorst zich innig verbonden gevoelde... Tilburg kwam de eere toe onder al de steden des lands, om den sterfenden Vorst te ontvangen – Tilburg zoo vaak verheerlijkt door de tegenwoordigheid des konings, wiens edelmoedigheid er zoo menig traan heeft gedroogd, zoo menig kommer verligt, zoo menig arme beweldadigd – Tilburg, dat zich zachtkens begon te verheffen bij den glans van den koninklijken luister, ...” We zien het: het beeld van de mensenvriend is al twee jaar na zijn dood geschilderd! Onwillekeurig moet je hierbij denken aan het beeld van het onaanzienlijke Betlehem waar de Heiland werd geboren. Hier is het ‘t simpele Tilburg waar de mensenvriend is gestorven. Hierna gaat Elise in gloedvolle zinnen opsommen wat Willem concreet allemaal voor de Tilburgers, hun welvaart en welzijn heeft gedaan. En zij eindigt

dan met een jammerklacht over de ontijdige dood van de koning: “die heel Nederland in rouwe dompelde en gansch Tilburg tot ‘één groot sterfhuis!’ maakte – een slag, die welligt over Tilburgs toekomst heeft beslist ... Wat had het niet kunnen worden! ... Wat zal er nu van zijn?... Tilburgs vriend en beschermer is niet meer!...” Over de concrete en actieve betekenis van Willem als boer, bouwer en industrie- en onderwijsbevorderaar zal een andere spreker het straks hebben. Ik wil hier meer ingaan op de passieve betekenis van de vorstelijke inwoner voor het beeld, het image en vooral het zelfbeeld van de stad en haar inwoners.

De stad Tilburg heeft namelijk op een meer verborgen manier groot profijt gehad van haar status als koninklijke residentie. Status zeg ik met enige nadruk. De jonge industriestad had - Elise maakt ons dat overduidelijk - in het midden van de vorige eeuw absoluut nog geen stedelijke uitstraling. Haar bewoners, hoe succesvol ook als zakenlieden, werden nog altijd gezien als plattelanders. Wat door de rest van het land als een vertederend maar tegelijk toch ook vernederend gedrag van de koning werd beschouwd, wonen in zo’n omgeving, werd daarom hier juist als een verheffende daad gezien. Niet zozeer verheffend voor de koning zelf, maar meer voor degenen aan wie hij de eer bewees om hun plaatsgenoot te worden. Het feit dat de koning hier wilde wonen en zich bijvoorbeeld in de deftige sociëteit Philharmonie wilde vertonen, kwam zeer te pas, wanneer het er de Tilburgse “fabrikaanten”, de upper ten, om ging voor vol te worden aangezien. Zij toonden die trots en tegelijkertijd hun behoefte om te bewijzen dat ze geen ongeletterden waren in die tijd ook heel duidelijk. Ik wil daarvan een curieus voorbeeld geven.

Als de koning zich in 1844 verwaardigt het beschermheerschap van de schietclub van de sociëteit Philharmonie aan te nemen, dan wordt dat feit gevierd met de uitgifte van een fraaie gedenkpenning. “Honos alit arcum” is de zinspreuk van die club - ze bestaat nog - en dat betekent letterlijk “de eer voedt de boog” en meer vrij vertaald: de eerezucht bevordert de schietkunst. Maar die metafoor is ons niet zo uit de oudheid overgeleverd. De heren knutselden voor zichzelf een eigenwijze variant op de uitspraak van Cicero “honos alit artes” ofwel de “de eerezucht bevordert de kunsten”. Daarom staat ook op de beeldzijde geen dichter die de lauwerkrans van Apollo ontvangt, maar een welgevormde jonge boogschutter. Ik vind deze penning tekenend voor de gevoelens van de heren. Op het schild tegen de troon van Apollo staat het monogram van Willem II en op de achtergrond van het tafereel is heel fijn het nieuwgebouwde front van de nog niet

zo lang tevoren door de katholieke parochie van de protestantse gemeente teruggekregen Grote Kerk afgebeeld. Een veelbetekenend anachronisme: de koning in de gedaante van Apollo lauwert de Tilburgse betere standen die zich de exponent voelen van het zich emanciperende katholieke volksdeel. 's Konings verblijf kwam dan ook op het juiste moment. Misschien zie ik in die afbeelding op de penning meer dan dat opdrachtgevers er bewust door de medailleur in hebben laten verbeelden. Maar toch, het is wel opvallend. Binnen tien jaren zal de Roomse hiërarchie hersteld worden met hun pastoor als aartsbischop, de vertrouweling van de koning en twee jaar eerder naar onlangs gebleken is op zijn aandringen door de paus tot apostolisch administrator en titulair-bisschop benoemd. En hun medelid de advocaat en kantonrechter Jacobus Arnoldus Mutsaers zit al sinds 1841 in de Tweede Kamer, zal van 1848 tot 1861 minister van R.K Eredienst zijn in een aantal kabinetten en zal het ten slotte schoppen tot lid van de Raad van State. Willems verblijf onder de Tilburgers heeft het besef van bij de natie te horen bevorderd, niet alleen van de Katholieken in het algemeen, maar ook en in het bijzonder van de Tilburgse "fabrikaanten". Willem had van zijn kant net genoeg politiek benul, dat hij begreep zulke trouwe paladijnen voor zijn troon hard nodig te hebben. Het heeft in ieder geval hier in hoge mate statusverhogend en zelfbevestigend gewerkt, ook nog lang daarna. Ik citeer Elise van Calcar nog eens (wat had ze toch profetische gaven): "Voorwaar zoo ergens, hier mogt voor WILLEM II een standbeeld staan! – maar een onvergankelijke gedenkzuil is daar reeds voor hem gesticht in de dankbare harten der ingezetenen en dat is meer, oneindig veel meer dan in metaal of marmer!"

Ik maak een grote sprong voorwaarts in de tijd om dat nog duidelijker te maken. In 1934 wordt begonnen met de verbouwing tot Raadhuis van het sinds 1864 als Rijks-HBS in gebruik geweest zijnde paleis waarvoor Willem in 1847 de eerste steen gelegd had, maar waarvan hij de voltooiing niet meer heeft mogen beleven. Burgemeester Vonk de Both, die juist in het interbellum er alles aan heeft gedaan om Tilburg als industriestad en onderwijsstad te profileren (ook toen al) heeft dat met harts-tocht bepleit en het voor elkaar gekregen. Niet de gedenknaald op de plek van Willems overlijden en ook niet het van Den Haag tweedehands overgenomen standbeeld op de Heuvel zijn de echte monumenten voor Tilburgs relatie met de koning, Als iets een monument is dan is het dit Paleis-Raadhuis, waar we nu zijn. Het heeft volgens mij in die jaren dertig een symbolische betekenis van formaat gehad. Het vormde de kroon op het zelfbewustwordingsproces van de Tilburgers. Een van hun huizen was ooit paleis geworden en nu was het paleis hun huis.

Toen dat Paleis-Raadhuis in augustus 1936 in gebruik werd genomen, moest dat gevierd worden. Pièce de resistance daarbij was een openluchtspel getiteld 'Koning Willem II en Tilburg'. En wat werd daar vertoond - ik citeer nu het programmaboekje - : "Wij zien den Koning als de vriend en de vertrouwensman van de vooraanstaande Brabanters dier dagen, doch we zien den vorst tevens als de vertrouwelijke en gemoedelijke vriend van de minder-bedeelden en van de eenvoudige Tilburgsche boeren, met wie hij ongedwongen verkeert." Het stuk werd geregisseerd door Hans Meertens en hij speelde zelf de hoofdrol. Andere belangrijke rollen werden gespeeld door Richard Flink en zijn vrouw Mieke Verstraete. Voor de kleinere rollen en de massascènes werden Tilburgse amateurs ingezet. De taferelen die in Tilburgs straten en herbergen speelden, daar waar het dus ging om de minderbedeelden, werden bevolkt met mensen vooral uit de kleine middenstand, die ervaring hadden in het patronaatstoneel en de talrijke revues die in de wijken onder regie van een frater of kapelaan in die jaren werden opgevoerd. In een van die revues werd overigens over het tweedehands bronzen standbeeld voor Willem op de Heuvel gezongen: 'en dan hebbe we nog 'nen Willem II, hij zie wel gruun mar we doen't ermee'. Het respect voor de mythe van de gemoedelijke mensenvriend was in deze kringen in de loop van een kleine eeuw wat weggezaakt. De tekst van deze spelers was door de schrijver Jan Vuijsters ook in dialect geschreven. Maar de andere scènes, die waar de "vooraanstaanden" in voorkwamen,

Tilburgse amateurs in het openluchtspel 'Koning Willem II en Tilburg' bij de opening van het Paleis-Raadhuis (op de achtergrond) in 1936. Uiterst rechts de moeder van de auteur, mevr. R. Somers (coll. Gemeentearchief Tilburg).

leverden een probleem op. Ik citeer Het Nieuwsblad van het Zuiden dd 20 juni 1936: Verslaggever: "ondervindt U in Tilburg veel medewerking, meneer Van Meerten?", en Van Meerten antwoordt: "Daar ben ik uitermate tevreden over.(.....) Overigens ben ik al dagen lang door Tilburg aan het rondtrekken om ook de hogere standen tot medewerking te bewegen. Het moet een stuk van Tilburg worden en ieder, die kan, moet daaraan zijn medewerking verlenen. Voor de bezetting met name van de rollen van Freules en andere adellijke of hooggeplaatste personen in het stuk zou ik dolgraag de medewerking van de hogere standen hebben, dat moogt u gerust in de krant zetten."

Die medewerking heeft hij maar schoorvoetend gekregen. De hogere standen waren zeker ingenomen met hun Paleis-Raadhuis, maar zij waren niet gewend om hun statusgevoeligheid in een theatrale vorm te uiten. Ze konden ook de schijn van de werkelijkheid niet scheiden, en dat heeft nog geleid tot een curieus sociaal conflict, geheel in het straatje van de radicalen waarvoor Willem II in 1848 zo bevreesd was.

Toen na een hofscène er een tafereel in de straten van Tilburg gerepeteerd moest worden, schijnt een van de spelers uit die 'hogere kringen' luidkeels geroepen te hebben "laat nu het gepeupel maar komen", hetgeen de spelers uit de lagere kringen zodanig ergerde, dat er een speelstaking uitbrak totdat 'mijnheer' zijn excuus had aangeboden. Dit verhaal is niet in de krant gekomen, maar ik ken het uit eerste hand. Mijn toneelspelende moeder behoorde tot het 'gepeupel'.

Overigens hadden de medespelenden de smaak te pakken gekregen. Een jaar later werd opnieuw een openluchtspel opgevoerd, nu over het leven van Peerke Donders (daar hebben we hem toch weer). Mijn moeder deed weer mee, ontmoette er mijn vader en jawel zonder dat er van bastaardij sprake is heb ikzelf dan toch het leven te danken aan Willem II.

De traditie van revues en openluchtspelen is in Tilburg blijven bestaan. Op dit ogenblik draait in de schouwburg de vijfde editie van de Tilburgse Revue en altijd duiken daar Willem II en bisschop Zwijsen wel ergens in de sketches en liedjes op. In de vorige editie kwamen de standbeelden van Willem II en Zwijsen zelfs tot leven en vertelden ze weer het ontroerende verhaal over hun innige vriendschap. Zo zijn ze dus toch nog steeds volkshelden, maar de liefde zit bij de doorsnee Tilburger niet meer zo diep als Elise van Calcar nog meende te ervaren. Echt, er staat geen gedenkzuil meer in de harten van alle

Tilburgers, ook al wordt conform de tradities zijn uitvaart uit de stad aanstaande zaterdag in de openlucht nagespeeld en is er voor het einde van zijn sterfjaar een nog grotere spelmanifestatie voorzien.

Wel fijn voor de public relations van de stad, want we zullen er zeker mee in het nieuws komen, al is het alleen maar in het blad Vorsten of in de Privé.

Voornaamste geraadpleegde literatuur

Bornewasser, J.A., 'Koning Willem II', hoofdstuk VIII in: C.A.Tamse (red.), *Nassau en Oranje in de Nederlandse Geschiedenis* (Alphen aan de Rijn, 1979).

Calcar, Elise van, *Tilburgsche Mijmeringen* ('s-Hertogenbosch, 1851).

Jackman, S.W., *De Romanov relaties, de privé-correspondentie van de tsaren Alexander I, Nicolaas I en de grootvorsten Constantijn en Michael met hun zuster koningin Anna Paulowna 1817-1855* (Baarn, 1987).

Peeters, Ronald, *Koning Willem II, opperbevelhebber van het leger, ondernemer en grootgrondbezitter in Tilburg* (Tilburg, 1999).

Peijnenburg, J.W.M., *Joannes Zwijsen, Bisschop* (Tilburg, 1996).

Renders, Hans en Jace van de Ven, 'De Sinterklaas van ons koningshuis', in: *Maatstaf*, 1992, afl.11/12, p. 112 vv.

Rogier, L.J., 'De eerste twee koningen uit het huis Oranje', inleidend hoofdstuk in de tweede druk van: L.G.J. Verberne, *Geschiedenis van Nederland in de jaren 1813-1850* (Utrecht / Antwerpen, 1958).

Over het openluchtspel in 1936 is het materiaal te vinden in de Collectie Vuijsters in het Gemeentearchief Tilburg.